

Vyriausiasis redaktorius

Bronys SAVUKYNAS 2 61 66 96

Vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja

Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Bronys SAVUKYNAS (aktualioji Lietuvos kultūros problematika, filosofija, kultūros istorija, filologija, Lietuvos istorija, grožinė literatūra, eseistika) 2 61 66 96

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija, aktualioji užsienio kultūros problematika, architektūra) 2 62 38 61

Laima KANOPKIENĖ (sociokultūrinė problematika, dailė) 2 62 38 61

Šarūnas NAKAS (muzika) 2 62 38 61

Ramunė MARCINKEVičIŪTĖ (teatras) 2 62 38 61

Saulius BAJORINAS (meninis apipavidalinimas, kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38

Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ

Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ

Konsultuoja ir bendradarbiauja

Giedrė BARTELT (Vokietija)

Endre BOJTÁR (Vengrija)

Alfredas BUMBLAUSKAS

Elona BUNDZAITĖ

Pietro U. DINI (Italija)

Leonidas DONSKIS

Rūta GOŠTAUTIENĖ

Malgorzata KASNER (Lenkija)

Donatas KATKUS

Darius KUOLYS

Rūta MUKTUPĀVELA (Latvija)

Tomas REMEIKIS (JAV)

Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)

Vygantas VAREIKIS

Kazys VARNELIS (JAV)

Tomas VENCLOVA (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius

el. paštas: kulturosbarai@takas.lt

Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Almantas SAMALAVIČIUS. Rinkimų fronte nieko nauja, arba Politikai prieš sąmoningesnę visuomenę / 2

Problemos ir idėjos

Vasilijus SAFRONOVAS. Nacionalizmas ir modernioji visuomenė: kai kurie teoriniai ir praktiniai aspektai / 6

Nuomonės apie nuomones

Vilniaus dailės akademija tarp strategijų ir tikrovės. Su Vilniaus dailės akademijos studijų prorektorium Arūnu Gelūnu kalbasi Skaidra Trilupaitytė / 11

Ramunė BALEVIČIŪTĖ. Nesusikalbėjimai. Variacijos teatro kritikos ir teorijos tema / 17

Kūryba ir kūrėjai

Kostas OSTRAUSKAS. Mažmožiai / 20

Rūta ŠERMUKŠNYTĖ. Kaip praeitis reiškiasi dabartyje. Tautos atminties kūrimo dinamika Lietuvos dokumentiniame kine ir televizijoje (1988–2006 m.): europocentristinių interpretacijų link? / 22

Šarūnas NAKAS. Perskaityta, bet neišgirsta. Richardo Wagnerio „Valkirija“ Lietuvos nacionalinėje operoje / 27

Algis UŽDAVINYS. Kur baigiasi pradžia, arba Dar kartą apie tą patį / 33

Krescencijus STOŠKUS. Apsėstas Vilniaus / 35

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. Minos fosilijos briaunotos formos, ir šviesuliai / 38

Bronys SAVUKYNAS. Atsisveikinant su Liūtu / 41

Tautinės tapatybės problema išeivijoje. Paskutinis interviu su Liūtu Mockūnu. Kalbėjosi Agnėška Juzefovič ir Elena Sakalauskaitė / 42

Ivar IVASK. Eilėraščiai / 49

Iš pasaulio ir į pasaulį

Vida KALUZA. Aistros demokratija pagal Jacką Smithą, arba Vieno filmo istorija / 50

Aleksej DZERMANT, Sergej SAN'KO. Gudų etnogenezę: mokslas ir ideologija / 54

Retrospektyva

Rita REPŠIENĖ. „Kad būtų atkurtos kultrūrinės vertybės“. Algirdo Juliaus Greimo gimimo 90-mečiui / 60

Pažinti naujaip

Algirdas Julius GREIMAS. Apie nostalgiją. Leksinės semiotikos etiudai / 64

Laikai ir žmonės

Algimantas KASPARAVIČIUS. Achilo kulnas: parlamentarizmo ir politinės kultūros problemos Lietuvoje 1920–1926 / 69

Vladas TERLECKAS. Lietuvos ekonominis engimas ir rusinimas nuo 1863 m. / 76

Iš rankraščių ir archyvų

Mykolas KARČIAUSKAS. Antanas Gustaitis iš Gustaičių / 81

Apie knygas

Jonas MIKELINSKAS. Kur veda užmojis nuvilti romantikų vaizdinius? / 87

Edgaras KLIVIS. Žvilgsnis į lietuvių teatro JAV šimtmetį / 92

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Lošėjai / 94

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Aloyzas STASIULEVIČIUS. Keturių variacijos Vilniaus tema. II. 1978. Drobė, aliejus, koliažas; 100 x 120

Viršelio 4 p.: Mina LEVITAN-BABENSKIENĖ. Akmens gimimas. II. 1993. Gobeleno technika, vilna, sintetika, sizalis, linas, 200 x 200. LDM

PRIVALOMASIS 'O SPA'
EGZEMPLIORIUS 048528

Algirdas Julius GREIMAS

APIE NOSTALGIJĄ

Leksinės semantikos etiudas

*Footfalls echo in the memory
Down the passage which we did not take
Towards the door we never opened
Into the rose-garden.*

T.S. Eliot, *Burnt Norton*

*Atmintyje aidi žingsniai
Koridoriumi, kuriuo neperėjome,
Link durų, kurių neatvėrėme,
Į rožyną.*

Kornelijaus Platelio vertimas

1. Pradinės nuostatos

Remiantis Hjeltslevo postulatu, kad apibrėžimai yra tik įvardijimų išplėtimai ir dėl to gali su jais keistis vietomis, galima numatyti, kaip tinkamai naudotis žodynais ir apskritai leksiniu natūraliųjų kalbų lygmeniu semantiniuose tyrinėjimuose, kuriais siekiama geriau suprasti diskursų funkcionavimą. Savaime suprantama, reikia būti atsargiems: dažniausiai naudojamų žodynų terminai nėra griežti. Dėl to ne sykį teko papildyti šį metodologinį principą seminės analizės elementais, performuluojant žodyninių apibrėžčių segmentus aktantinių ir naratyvinių struktūrų terminais, žodžiu, susiejant leksinį tyrimą su bendresniais epistemologiniais bei metodologiniais rūpesčiais.

2. „Nostalgijos“ apibrėžimai

Pirmąjį „nostalgijos“ apibrėžimą, kurį pateikia *Petit Robert*, nesunku išskaidyti į tris segmentus pasakymus:

// „Nykulio ir apatijos būseną,

//kurią sukelia neatstojojantis gailestis//

// (gailestis) gimtosios šalies,
// _____ vietos, kur ilgai gyventa“ //.

Antrasis apibrėžimas, nors jo komponentai kitaip leksikalizuojami, leidžia atpažinti tą patį trinarį pasiskirstymą:

//,...Melancholiškas... //

//gailestis... //

//(gailestis) kažko, kas prarasta, arba
// _____ to, kas nebuvo patirta“ //.

Nesunku pastebėti, kad susiduriame su

- (1) *jausmine būseną* (nykulys, apatija, melancholija), kuri presupponuoja
- (2) kitą *jausminę būseną* (gailestis, neatstojantis ar praeinantis), kurią savo ruožtu sukelia
- (3) *disjunkcija su vertės objektu*.

Taigi prieš mus sintaksinė trijų lygmenų konstrukcija, kuri, nepaisant nurodyto „priežastingumo“, kuri norėtume aiškinti kaip loginę presupoziciją, pasirodo kaip vienalaikis hierarchinis susiaistymas. Šiuos lygmenis turime išnagrinėti vieną po kito.

3. Nykulio būseną

Ir toliau pakeisdami įvardijimus jų apibrėžimais, pirmiausia pastebėsime, remdamiesi žodynu, kad čia kalbama apie „asmens nykimo būseną“, o tai savo ruožtu mums primena, kad prieš mus – būsenos pasakymas, susijęs su *jaistrintu subjektu*.

Apibrėždami *nykulį* kaip „to, kuris nyksta, būseną“, pasitenkiname nurodydami veiksmą, o *nykti* reiškia „nusilpti dėl tolydinio išsekimo“. Be to, *nykulio* apibrėžimą palaiko parasinonimų seka:

„Silpimas, menkėjimas, anemija, išsekimas, apatija“ – beveik tie patys parasinonimai įtvirtina *apatijos* ir net *melancholijos* seką. Įdomu, kad dvi pastarosios leksemos turi pirminę, senąją patologinės kūniškos būsenos reikšmę ir apibūdina, pasak Descartes'o, *kūno*

pasiją: tikrai vėliau „metaforinio“ perkėlimo būdu jos pažymi *sielos pasiją*, t.y. patemą *stricto sensu*.

Kita vertus, visi išvardyti parasinonimai turi bendrą /mažėjimo/ bruožą: *mažėti* reiškia „tapti mažesniau“, o *apatijos* antonimai „veikla, judrumas, įkarštis, užsidegimas, jėga, gyvenimas, gyvybingumas“ mums pateikia semantinę vertę, kuri atsveria šį mažėjimą: čia susiduriame su vienu terminu iš semantinių universalijų poros /gyvenimas/ vs /mirtis/. Taigi „būseną“, kurią bandome aprašyti, iš tikrųjų yra *laipsniškas perėjimas* iš vienos būsenos į kitą: *tapsmas*, kurią taip mėgsta B. Potier, gali būti tik šitaip suvokiamas kategorijų lygmenyje. Tikrai pereinant į labiau paviršinį diskursinį lygmenį, t.y. tik įrašius ją į diskursą, kategorinė „būsenų“ artikuliacija yra *aspektualizuojama* ir pasirodo kaip *procesas*, kurį galima šitaip formuluoti:

/gyvenimas/ → /tęstinumas/ → /silpimas/ → /mirtis/,

kur *gyvenimas* ir *mirtis* yra semantinės kategorijos terminai, o *tęstinumas* ir *silpimas* – aspektiniai žymėjimai.

4. Neatstojantis gailestis

Šis laipsniškas gyvybinių jėgų mažėjimas, pagal kurį pirmiausia apibrėžiama nostalgija, yra sukeltas „neatstojančio gailesčio“. Taigi dabar dera patyrinėti šios leksemos semantiką, kad truputį vėliau grįžtume prie ją papildomai apibrėžiančio pažyminio „neatstojantis“.

Gailesčio apibrėžime – „Sąmoninga skausminga būseną, kurią sukelia gėrybės praradimas“ – galima išskirti dvi instancijas arba dvi būsenas:

/a/ Sąmoninga būseną,

/b/ Skausminga būseną.

4.1. Sąmoninga būseną

Ši „sąmoninga būseną“, kuri yra „tiesioginis savo paties psichinės veiklos atpažinimas“, priklauso kogni-

tyviam matmeniui – ar veikiau jo metakognityviam lygmeniui – nes čia kalbama apie žinojimą to, kas yra paties pažįstama, taigi priklauso reikšmės suvokimui. Vadinas, prieš mus – *metakognityvinis subjektas*, kuris vyrauja kognityvinės „dalykų būsenos“ atžvilgiu. O pastaroji yra ne kas kita kaip „gėrybės praradimo“ suvokimas, t.y. subjekto ir vertės objekto, su kuriuo jis prieš tai buvo susietas, disjunkcijos suvokimas. Dviejų būsenos subjektų – konjunkcinio ir disjunkcinio palyginimą atlieka metasubjektas, pasirodantis laiko ašyje

$$\frac{S \cap O}{\text{/praeitis/}} \rightarrow \frac{S \cup O}{\text{/dabartis/}}$$

Šią palyginimo struktūrą turime paversti nelaikiška, o praeitį sudabartinti kaip kognityvinį vaidinį, kad galėtume ją priešinti su dabartimi, pažymėta nebuvimo. *Stokos* būseną, aprašytą jau Proppo, šiuo atveju nurodo leksema *praradimas* (ir jo parasinonimai: nelaimė, netektis, žala, nuostolis ir t.t.), o jos kognityvinį subjektą timinėje plotmėje konotuoja *disforija*, pasak žodyno, „skausminga būsena“.

4.2. Skausminga būsena

(Moralinis) skausmas, apibrėžiamas kaip „nemalonus jausmas ar emocija, atsiradęs dėl nepatenkintų siekių, poreikių“ ir šiuo atžvilgiu atkartojantis kognityviškai konstatuotą stoką, gali būti išreikštas aspektualizuota /disforija/, o be to, /intensyvumu/, kurio mastas atitinka prarasto objekto vertę.

Nostalgijos, kurią sukelia „neatstojantis skausmingas gailestis“, atveju intensyvumas yra kraštutinis: neatstojantis gailestis yra toks, kuris „nesiliauja kamavęs“, kuris „persekioja be atvangos“.

Tai, kad pasirodo aktyvieji veiksmazodžiai:

kamuoti, nurodantis iš pradžių pragmatinį veikimą „kankinti morališkai arba fiziškai“, kuris sukelia „kūno pasijas“, ir

persekioti, žymintis neišvengiamą galią, „kuri negali būti atmesta“, praneša apie sukrėtimą, pakeitusį aprašomąjį jausminį visetą: matome, kaip disforinis *būsenos subjektas*, kurį ką tik atpažinome slypintį po leksiniu *gailesčio* apvalkalu, tampa toks intensyvus, kad transformuojasi į kompetentingą *veikimo subjektą*, turintį galėjimo modalumą, bet neįtrauktą į vertės objekto atgavimo programą, ir vykdo timines atliktis, pateiktas kaip tęstiniai ir kartotiniai būsenos subjekto kankinimai, kurie sukelia ir palaiko jo nykimą. Taip aprašyta veikseną primena dar nepakankamai naratyvinės semiotikos išnagrinėtą reiškinių – būsenos subjekto transformaciją į veikimo subjektą – ir net leidžia kelti klausimą – pratęsiant Jacques'o Fontanille'o pastebėjimus – apie galimybę numatyti autonominę būti timiniam naratyvumo matmeniui.

5. Iššauktas vaidinys

Belieka atidžiau patyrinti formą ir statusą tos „gėrybės“, kurios praradimas sukėlė šiuos jausminius sąmyšius. Kaip prisimename, pirmasis *nostalgijos* apibrėžimas ją apibūdina kaip „neatstojantį gailestį

– gimtosios šalies,

– vietos, kur ilgai gyventa“;

t.y. gailejimasi objektų, kurie, nutolę erdvėje ir laike, yra drauge ir sudėtiniai, ir migloti: jų figūratyvi reprezentacija gali priminti pažįstamus peizažus, mylėtus žmones, išgyventas laimės akimirkas. Antrasis, daug bendresnis, apibrėžimas kalba apie gailestį „kažko, kas prarasta“, akcentuodamas to „kažko“ baigtinumą, atskirtumą nuo dabarties arba apie gailestį „to, kas nebuvo patirta“: jei teisingai suprantame, čia turimas galvoje įsivaizduojamas išgyvenimas, kuris nebuvo patirtas ir kurį *norėtųsi* patirti. Pereinant nuo pirmojo prie antrojo apibrėžimo prasmės poslinkis, kaip matome, išgaunamas suskliaudžiant erdviškumo semą, išsaugomas tik laiko nuotolis, kurį stengiamasi sudabartinti.

Atidesnis *gailesčio* turinio tyrimas leidžia geriau suprasti objekto-vaidinio, iš kurio ir randasi nostalgija, statusą. Taigi gailestis, apibrėžiamas kaip „liūdesys / „moraliskai skausminga būseną“/ dėl to, kad

– (kažkas) buvo padaryta arba

– nebuvo padaryta praeityje“;

mums sako, kad apgailimas vertės objektas pasirodo – arba yra aiškinamas – kaip *naratyvinė programa* (NP), kuri, sudabartinta ir konfrontuojama su dabartine subjekto būseną, turi skaudžių pasekmių. Jau pastebėjome, kad „gimtiosios šalies gailestis“ pažadino virtualią figūratyvaus pobūdžio naratyvinių vaidinių, susietų su subjektu konjunkcijos santykiu. Kai NP laikoma realizuota (= gailestis dėl to, kas buvo padaryta), disforinė būseną, kylanti iš stokos, gali pasireikšti *etinėje* plotmėje ir įgauti leksinį arba *graužaties* (= gailestis „lydimas gėdos“), arba *atgailos* (įtraukiančios atpirkimo ir atlyginimo geismą). Bet ji gali neturėti šitokių konotacijų ir būti tiesiog nukreipta prieš tokį „dalykų būvį“, kai norintis ar privalantis subjektas yra bejėgis atgaivinti ankstesniąją programą.

Nerealizuotos NP (= gailestis dėl to, kas nebuvo padaryta) yra sudėtingesnės: nors čia gailestis taip pat gali būti akivaizdžiai etinio pobūdžio, esti ir tokių atvejų, kai neužbaigta NP, įtraukianti „subjektyvų ir jausminių“ (plg. svajojimą) motyvavimą, atrodo priklausanči *estetinei* izotopijai. Šios rūšies naratyvinę programą – pasirodančią pastarajame *nostalgijos* apibrėžime glausta „nepatenkinto geismo“ nuoroda – lydi euforinė konotacija: norinčio subjekto, turinčio gyvenimo projektą ir veiklos programos metmenis, būseną yra laimingas laukimas. Euforinė programa, nors ir atsitrenkdama į *negalėjimą* arba *nemokėjimą* susijungti su geidžiamu vertės objektu, vis dėlto išsaugo nujaučiamos laimės pėdsakus ir išreiškia „melancholinio gailesčio“ formule sudėtinį terminą /euforija + disforija/, kur susitinka atgijęs geismas, negalėjimas jo įgyvendinti ir neužbaigtumo skausmas.

Kad šiam naratyviniam vaidiniui, vadovaujančiam nostalgijos steigčiai, suteiktume bendresnę reikšmę, reikia dviejų papildomų sąlygų: suskliausti laikiną ryšį, kuris jį sieja su praeitimi, ir atpažinti akivaizdų vertės objektą, kuris, nors ir likdamas subjekto siekiamu sintaksiniu objektu, būtų tinkamas priimti bet kokią aksiologinę indėlį. „Nostalgija yra nežinia ko geismas“, – sako Saint-Exupéry. Neidami taip toli, sakytume, kad norintis subjektas, ieškodamas „laimės būti liūdnas“ – taip Hugo apibrėžia melancholiją – naudojami tam tikra laisve pasirinkdamas vertes, kuriomis maitins savo vaizduotę.

6. Reziumuojant

Priemonės, kuriomis sukuriamą tokia sudėtinė jausminė „sielos būseną“ kaip nostalgija, galima taip pat išdėstyti kaip būsenų ir tarp savęs susijusių operacijų virtualią: tokiu atveju galutinė būseną pasirodys kaip jausminių sukrėtimų, priklausančių nuo generatyvinio tako pradžioje esančių prielaidų, sinchroninis ir sinkretinis visetas. Šių pastolių pamatas – „nykulio būseną“ – iš tikrųjų tai ne būseną, o tęstinis procesas – yra kartotinė kančia, kurią sukelia disforinio veikimo subjektas. Tasai subjektas išauga iš intensyvios disforijos, kuri konotuoja kognityvinę palyginimo operaciją, atliktą metasubjekto, sugretinusio subjekto naratyvinę poziciją, suvokiamą *hic et nunc*, su iššauktu naratyviniu subjektu, sukėlusiu pirminę euforiją: būtent dviejų naratyvinių programų neadekvatumas ir pradeda proceso rutuliojimąsi, kuris baigiasi subjekto sielvartu tam tikrame jo diskursinio tako taške.

Toks aprašymas, besiremiantis tik nepilnais ir eliptiniais žodyno apibrėžimais, nepretenduoja būti išsamiu ir patikimu nostalgijos modeliu. Vis dėlto bendriausiais bruožais jis atkuria diskursinio subjekto atlikėjo visuminę konfigūraciją. Diskursinis subjektas laikytinas gaubiančiąja erdve, kurioje mezgasi timinai

įvykiai, įvedantys įvairiai modalizuotus sintaksinius subjektus ir sukuriantys įmanomas apibrėžti patemines būsenas. Taigi semiotika gali mėginti postuliuoti esant timinį naratyvumo matmenį, autonominį ir turintį savo sintaksinę sandarą, o tai leidžia jai imtis aprašyti tas savotiškas veiklas, iš kurių susideda žmogaus „vidinis gyvenimas“.

Tačiau semantinis tyrimas, pagrįstas leksikos duomenimis, lieka neišbaigtas vien todėl, kad neleidžia įtraukti į analizę diskursinio konteksto ir iškelti klausimo nuo ko (*ab quo*) prasideda šis savotiškas atjungimas, kuris permeta subjektą į kitą erdvę, kurią jis prisišaukia ir iš naujo įjungia, šitaip atkartodamas savo jausminį taką vaizdavimosi izotopijoje. Nors tarsi iš karto prisimename keletą tokio praeities sugrąžinimo pavyzdžių – Prousto pyragaitis, Buñuelio „Nakvišos“ varpeliai – būdas, kuriuo įtraukiamos įvairios joslės, atrodo, lieka labai neaiškus.

7. Leksikologo išvada

Šis trumpas tyrimas yra ir metodo ieškojimas. Leksinių duomenų panaudojimas iškart pasirodė rentabilus dėl tos paprastos priežasties, kad leksemis kalbos lygmuo yra suglaudimas, kuriuo nuolat pagrindžiamos išplėtos diskursinės kompozicijos. Apibrėžimų, kuriuos siūlo populiarūs žodynai, spragos kelia abejonių, kurias kol kas, atrodo, tik semiotikos naratyviniai modeliai pajėgtų išsklaidyti. Taigi pateiktas aprašymas, nors ir atveria kelią „prancūziško ilgesio“ supratimui, turbūt dar neleidžia daryti geidaujamų apibendrinimų.

Iš prancūzų kalbos vertė Kęstutis NASTOPKA

Versta iš: A.J. Greimas, De la nostalgie: Etude de sémantique lexicale, in:

Actes Sémiotiques – Bulletin, 1986, XI, 39, p. 5–11.